

A RAVAI UNITÁRIUS EGYHAZ TÖRTÉNETE.

Mindnyájunk előtt rég táplált óhaj teljesülne s régóta érzett szükségét pótolna, ha egyházunk történetét a meglevő adatok tüzetes felhasználásával, részletesen megírva láthatnók. Hiszen az unitárius egyház történetét részletesen megismerni lehetetlen, nincs miből. A Székely Sándor által irt egyháztörténet, ha az akkori időben nagy hiányt pótolta is, a mai igényeknek nem felel meg, s e mellett könyvárúsi úton megszerázhetlen. A „Dávid Ferencz emléke“, „Kolozsvár“ „Torda története“ kitünő művek, de még nem egyháztörténelmünk. A Kénosi Tózsér János és Uzoni Fosztó István iratai, kiadatlan hevernek főiskolánk könyvtárában. Az „Unitárius Kis Tükör“ pedig czéljának megfelelőleg csak általánosságban ismerteti egyházunk történetével.

Köszönettel tartozunk a „Keresztény Magvető“ szerkesztőségének az egyháztörténet részére nyitott róvatért, melyben többektől közöltettek kiváló becsü adatok. Ekklézsiáink történetei közül azonban a Ker. Magvető 70-es években tett lelkesítő és buzdító felhívása, valamint a főtiszt. püspök urnak 1878-ban kiadott rendelete mellett is, fájdalom, ez ideig alig hat közöltetett a „Ker. Magvető“ hasábjain. Igaz, hogy kevés, s csak nagyon hiányos adattal rendelkezünk az ekklézsiák levéltáraiban. De ezek, eltekintve egyes külső eseményektől, valószínűleg nem a féltékeny őrizés miatt lettek hiányossá. S ha legalább a meglevőt megmentve s összegyűjtve, bár hiányosan is, adnók ekklézsiáink történeteit; mégis össze lenne hordva lassanként az anyag egyházunk történelmének megírásához valamely hivatott toll részére. Mely után, ha mi a magunk részéről nem teszünk, hiában áhítózunk.

E tudat, s e kötelesség teljesítésének érzete vezérelt engem is, a kezelésem alatti egyház történetének megírásában. S bár kevés s hiányos adattal rendelkezem is, a meglevő irott adatok s szájhagyományok gondos egybevetésével igyekeztem az egyház történetét a lehetőségig hű képbén adni a következőkben:

AZ EGYHÁZ KELETKEZÉSE ÉS FEJLŐDÉSE.

Mikor keletkezett a jelenben szépen virágzó ravai ekklézsia, biztosan meghatározni nem lehet. Azonban, hogy a XVI. száz végén már valószínűleg — a XVII. száz elején pedig biztosan voltak itt

unitáriusok, következtenni lehet abból, hogy a szomszédos községek, mint Bordos, Csöb, Szent-Demeter, Solymos, Erdő-Szt.-Györgyön ez időben virágzó gyülekezeteink voltak. Számuk, habár lassanként, Ravában is szaporodott, s alkotnak egy kis filiát 1630. körül. Irott adatlunk igaz nincs erről; de bizonyítja urasztali edényeink közt levő azon ezüst pohár, melyet 1633-ban a később püspökké választott Beke Dániel bordosi pap készíttetett.¹⁾ Rava filiája lehetett az akkor hatalmas bordosi ekkleziának. S lehet, hogy éppen ez időben alapítják a megszaporodott, de még mindig kevés számú unitáriusok; a mit valószínűleg befolyásolt Beke Dániel is, kitől mint ilyen kaphatta fennemlített poharát ajándékol. Maga a község is, mely ez időben katolikus vallást követ, szintén nem lehetett népes, miután az 1801-ben tartott Generalis Visitatio jegyzőkönyve szerint, a midőn már egy pár lélek kivételével egészen unitárius, a lélekszám csak 360.

Alig alakul meg a kiseded filia, szomorú napok következtek reá. S hogy az unitarizmus ellen ez időben indított, bátran mondhatjuk, irtó üldözésnek, mint gyenge csemete a zugó viharoknak, mielőtt megerősödhetett volna, nem esett áldozatul, azt főként állhatatosságunk mellett a sors kiváló szerencsésének s Isten különös gondviselésének köszönhetette. A református atyafiak által indított s vakmerő erőszakkal folytatott actiók; a szombatosok üldözése, főleg a környéken,²⁾ bizonyára sok keserűséget okoztak nekik. De a legtöbb méltatlanságot mégis magában a községben, katolikus vallást követő, úgy szólva saját atyafiaiktól szenvedték, kiknek gyűlölete az unitáriusok iránt, embertelen érzetre valló határozatokban és cselekedetekben nyilvánult. Minő méltatlanságokat szenvedhettek szegények, leginkább bizonyítja azon gyűlölet, hogy halottjaikat a község határán még eltemetni sem engedték, hanem a több mint egy óra távolságra fekvő Bordosra kellett vinniök.³⁾ De miként a borot derü

¹⁾ A pohár tűzetes leírását urasztali edényeinknél adom. Fájdalom, feliratából nem lehet kivenni, hogy Beke D. nem mint ravai pap csináltatta-e, s Ravából ment volna Bordosra. Báró Orbán Balázs „A Székelyföld leírása“ cz. munkájában határozottan állítja, hogy Beke D. ravai pap volt. De e feltevésnek ellenmond az a körülmény, hogy a ravai ekkleziia ez időben nagyon kicsiny s szegény, s ily kicsiny gyülekezetben valószínűleg nem szolgált oly kitűnő férfiú, kit már három év múlva püspökké emelnek. Viszont az sem valószínű, hogy e poharat Beke, mint bordosi pap, a bordosi ekkleziának csináltatja s onnan került volna később Ravába. Mert a bordosi ekkleziia bizonyára nem engedett volna ki kezéből oly becses emléket, melyet püspökké lett papjától birt. S hogy e pohár a bordosi ekkleziának még virágzó állapotában már Raváé volt, bizonyítja az 1693-ban tartott Generalis Visitatio jegyzőkönyve, melyben a pohár is leltározva van.

²⁾ Rava Szt.-Erzsébettől, a Pécsi Simon lakhelye s így a szombatosság gócpontjától csak mintegy két óra távolságra fekszik.

³⁾ Szájhagyomány. De hiteles voltát bizonyítják a körülmények. A Ravát Bordostól elválasztó meredek hegyoldalon most is jól látható az ösvény, a hol halottjaikat átszállították s a melyet ma is „Szentegyház-ösvénynek“ hívnak. Továbbá Bordoson is emlékezetben van a hely, hová a ravai unitáriusok temetkeztek, s e temető helyen kaptunk is két sírkövet, melyek felirata szerint ravai unitáriusok pihennek ott 1653-ból.

váltja fel, s a szomorúság után értékesebb az öröm, úgy itt is a keserű méltatlanságok elszenvedése előmenetelök forrásává lett az unitáriusoknak. Ugyanis halottjaikat a falun alól levő patakon nagyobb esőzések alkalmával egy keskeny pallón kellett átvinni Borsosra menőleg. Egy ily alkalommal a koporsóvivők egyensúlyt veszítve, beejtik a koporsót a patakba. Ez eset fájdalmas megbotránkozást okoz a gyászmenetben résztvevőkre; de elleneikre is mélyen hathatott, mert temetkező helyet adnak Ravában, mielőtt a külső hatósághoz benyújtott folyamodványra válasz érkezett volna. Lehet, hogy e szomorú eset megrázó hatása közelebb hozza őket egymáshoz, mert az unitáriusok száma szaporodik; tért kezdenek foglalni s rövid idő alatt a nagy rész unitáriussá válik. Hozzájárulhatott e hirtelen változáshoz azon körülmény is, hogy a községben ez idő szerint egy „igen erőszakos természetű, mértéketlen, hitvány erkölcs-telen életet folytató barát volt a pap“, kinek cselekedetei mély megbotránkozást keltenek s hivei tömegesen hagyják oda régi vallásukat. A hivekkel együtt a templom s ehez tartozó jószágok is az unitáriusok birtokába kerülnek.¹⁾ A pap pedig, noha egy-két hallgatója megmarad, kénytelen elköltözni s vele a katolicizmus ereje és uralma is végkép megszűnik Ravában.²⁾

A katolikusok tesznek ugyan egy próbát a templom és Rava visszalődítésára. A szájhagyomány szerint a közelben fekvő Szt.-Demeter községből teljes processioval jönnek Rava megtérítésére. Áhitatos éneklés mellett vonulnak be Ravába, s a tömeget vezető, de magyarul jól nem tudó papok utcahószant nagy hangon kiáltozzák: „Tírd meg! Tírd meg Ruhafalva!“. Az unitáriusok előre értesültek szándékukról s intézkedéseket is tettek fogadásukra. A pap, presbyterek s más hivekkel a czinteremben összegyűlve várta. Megérkezvén a processio, megállapodott a templom előtt, s az igaz hithez visszatérésre intő beszédet tartva, hirtelen bedobják keresztjüket a czinterembe, nagy ujongással kiáltván: „Miénk — miénk a templum!“. Azonban a kereszt le sem eshetett a földre, a pap még a levegőben kifogta, s nagy erővel dobja ki közéjük nem valami épületes mondások kíséretében. Ezzel a szóbeli összetűzés megkezdődik; de nem sokáig tart, mert a szülők által előre megtanított legénység, a templom előtt keresztvező utcán két nagy csorda marhát teljes erővel a processiónak hajt s erre keresztrel, füstölővel, papokkal együtt elmenekülnek s többé nem tesznek kísérletet Rava megtérítésére.³⁾ Az eklklésia

¹⁾ Szájhagyomány.

²⁾ Kevés számú katolikus ezután is van Ravában. Nő részéről ma is van egy pár lélek, kik féjthemenetel útján jöttek Ravába a szomszéd kath. községekből. Ezek nem mindnyájan hagyják el vallásukat, de maradékaik rendszeren az unitáriusokhoz állnak.

³⁾ Szájhagyomány, mely Váraljai István papsága idejére (1743—89.) teszi a katolikusok ezen merényletét. Ez azonban, habár a bordosi templomot 1780 körül foglalják el, még sem hihető. Mert a Váraljai idejében az egész község unitárius, s ily erőszakot ekkor nem merészelt volna. Én 1600 vége felé teszem, kevéssel azután, hogy papjukat elűzik. Ekkor foly az unitáriusok erőszakos térítése Szt.-Demeteren s Csöbbsen is a Gróf Gyulaffy-család védőszárnya alatt, bizonyos Zinder nevű plebanus által. (L. erre vonatkozólag „Ker. Magvető“ XIV. kötet 37—39. lapjait)

pedig békésen fejlődni kezd, gyarapodva népességben és vagyonban, úgy, hogy ma egyike legvirágzóbb tiszta unitárius ekklézsiáinknak.

Mikor szakad el Bordostól a ravai filia, nem tudható. De hogy már 1600 vége felé önálló ekklézsia, bizonyítja az, hogy 1693-ban a Generalis Visitatio felkeresi s ekkor már papja is van. S így lehet, hogy még előbb; de 1693-ban bizonyosan önálló ekklézsia.

JEGYZŐKÖNYVEK, ANYAKÖNYVEK, EGYHÁZKÖRI ÉS PÜSPÖKI VIZSGÁLATOK.

Meglévő legrégebb jegyzőkönyvünk a mult száz első negyedében kezdődik. Ez egy ugynevezett „Pugillares Ecclesiastici, Anno 1724. 20. Augusti“, mely a visitatio rendeletére készül. Ugyanis a jelzett évben „tapasztalja az szent visitatio, hogy az ecclának nagy kára vagyon az miatt, hogy se az introitust, se az exitust accurate és diligenter, sem edszer, sem másszor fel nem irták, mely mián számadás is illendőképén nem lehetett; azért deliberáltatott s poroncsoltatott a sz. visitatiótól, hogy minden haladék nélkül könyveket csináltasson a következő curator, melyben mind a Reditust, mind az exitust igen szorgalmasan felírják.“ Ez időtől kezdve e pugillarisba írják, habár primitív módon a bevételt és kiadást 1748-ig s lehet tovább is, mert a végső lapok hiányoznak.

A második kötet számadási jegyzőkönyv 1751-ben kezdődik Váraljai István papsága idejében.¹⁾ E kötetben is 1790-ig, noha rendszeresebb, mégis gyarló jegyzések teszik a számadásokat, a melyeknek végén a visitatio által tett egyes rendeletek és meghagyások vannak. 1790-től már a körü vizsgálószék egyik tagja vezeti rendes pontossággal. A harmadik kötet²⁾ 1809-ben kezdődik Koncz Márton papsága alatt. Ebben a 30 első levél alsó jobb szeglete elégett az 1846-ban dühöngött tűzvész alkalmával, mely a papi lak ablakain is bekapott. E kötet tart 1843-ig, a mikor Árkosi Dénes papságában kezdődik a ma is használatban levő 4-ik kötet.

Felsőbb (főkormányszéki és egyházi) rendeleteket tartalmazó jknyvet 1780-ban kezd Váraljai. 1786-ban második kötetet kezd, a melybe 1857-ig vezetik a rendeleteket. A harmadik a jelenlegi kötet 1874-ben kezdődik. Presbyterialis és ekklézsiái gyűlésekről csak 1867-től vezettek jegyzőkönyvet. Papi hivatali jegyzőkönyvet pedig 1887-ben kezd e sorok írója.

Az anyakönyv-vezetést szintén Váraljai István kezdi 1760-ban. Ez azonban az akkori szokás szerint, gyarló módon tett ily feljegyzésekből áll: kereszteltem, eskettem vagy temettem ezt vagy azt, eodem ugyanezt stb. Így vezetik 1833-ig, a mikor is Árkosi Dénes rovatozott 2-ik kötetben rendszeres anyakönyvezést kezd. A harma-

¹⁾ „Pugillares Ecclesiastici. In usum Ecclae Unitariae Rovaensis. Ao. 1751. st. a. febr. 4 Existente Seniore Rdo. Dno. Petro Markos Sollymosi act. notar. Parocho praefate Ecclae Stephano Váralyai.“ L. eccl. levéltára.

²⁾ „Rationarium Ecclae. unit. Ravaensis Confectum Ao. 1809. Tempore Parochi Martini Kontz de N. Solymos. Curatoris Stephani med. Ketskés.“ L. u. o.

dik kötet 1884-ben készül nyomtatott anyakönyvi ívekből, külön keresztelési, esketési és halotti, kemény bőrkötésben.

A gratis visitatio, vagy egyházköri vizsgálószék látogatásáról 1724-től kezdve van bizonyíték. Ez időtől kezdve rendszeren gyakorolja működését s csak 1848. és 49-ben szünetelt az akkori nagy idők mozgalmas napjai miatt.

Generalis visitatio vagy püspöki vizsgálatról több alkalommal van említés. Mint tényleg megtartotról, csak az 1693 és 1743-ikről van kevés adatunk — az 1801 és 1839-ikről teljes jegyzőkönyvünk. Hogy 1726, 1738, 1767-ben is lehetett, csak a „Pugillaris“ ezen gyarló feljegyzései: „a t. püspök ur itt járt s lovai számára zabot vöttem“ tesznek említést.

Hogy Almási G. Mihály püspök által 1693-ban vizsgálat tartatott, bizonyítja az 1801-ben tartott püspöki vizsgálat jkönyve, melyben az 1693-ikira hivatkozás van s mint bizonyíték szerepel. Fájdalom az eredeti elveszett.¹⁾

Szentábrahádi L. Mihály püspök által 1743-ban tartott vizsgálatról, bizonyosság egy itt hozott határozat, mely szerint: „Jöllehet in anno 1654. die 25. Septembris volt Determinatio a ns. kereszturszéki unitária Ecclesiákban való Papok és Mesterek fizetések iránt és mivel némely Ecclesiáktól a Filiák elszakadtanak és különben is az Halgatók igen elfogytanak, e szerint az Egyházi Szolgáknak is fizetések annyira megkevesedett, hogy csak életekre való kenyerek is alig lehet, annál is inkább, hogy abból ruházkodhassanak, nem lehet. Midőn in anno 1743. Tiszt. Tudós Szt. Ábrahádi Mihály urnak ő kegyelme az Erdélyi unitária Ecclesiák Superintendense, Generalis szent visitatioját elkezdette volna az ő kegyelme mellett levő Visitatorokkal és fenn megirt széknak akkori Esperestjével, Tisztlt Sollymosi Márkos Péter urammal a Ravai unitaria sz. Ecclesiában tetszett ő kgylmének és a Gnrlis sz. Visitatióknak ilyen Determinatiót tenni és e szerint megiratni“ stb.²⁾ E vizsgálatról az ekklézsia levéltárában egyéb

¹⁾ Közelebről az E. K. T. irattárából Kanyaró Ferencz barátom szivességéből megkaptam e visitatio jegyzőkönyvének másolatát. Az egész rövid, alig 30 sorból áll jknyv. Inventálja az ekklézsia urasztali edényei közül az ezüst poharat és egy néhány kendőt — továbbá az ekklézsia és templom számára való földeket s megjegyzi, hogy „harang kettő“ van. Lásd E. K. T. irattára, Generalis Visitatoria. Ab Anno 1692. die 29. Novembris usque An. 1725. 29. Julii. 75. és 76-ik lapjain.

²⁾ L. Számadási jk. II. köt. első lapjain másolatban. E Determinatio három részből áll:

I. A bérről s annak beszolgáltatásáról, 12 pont alatt.

II. A curatorokról, az Egyházfiakról s engedetlenek megbüntetéséről, 4 pont alatt.

III. A templombeli székek használata s némely egyéb dolgokról. 16 pont alatt.

Érdekes ezen másolat végén tett „Notandum“: „Anno 1751. Die 15. Junii: Az Háromszéki Reformata Ecclesiák Tiszt. Esperestje Sub nomine Communitatis per Expressum küldvén bizonyos punctumokat az akkor Árkoson celebráltatott Sz. Synodusban, melyet is kívánt ratihabearni a Synattal, melyeknek edgyike verbaliter így soualt: Mivel vadnak olyan Házások, kik különbözők val-

adat nincs. Az Egyházi Képviselő Tanács irattárából e könyv másolatát is megkaptam, azonban ez is, kevés kivétellel, csak az 1693-ban felvett inventariumot tartalmazza.¹⁾

Az 1801. ápril 6-án kezdődő püspöki vizsgálatot a fáradhatatlan buzgóságu Lázár István püspök tartja, „consistor Nagy Sigmond actuariussága mellett, jelen lévén Gálfalvi Pál köri esperes és scribául bőződi pap, Márkos András.“ A 26 levélre terjedő jegyzőkönyv lelkiismeretes pontossággal végzett nagy munkának bizonyítéka. A négy napig tartott vizsgálat ülései, részint a templomban, részint a paplakban folytak. A templomban nyilvánosan tárgyalatott az ekklezsia fungens papja, Gejza János és fungens mestere, Boros András ellen beadott terjedelmes panaszlevél, melynek egy része való, más része nagyított vádakot tartalmazott. A püspök tanácsa s kibékítő szavainak hatása alatt a belső emberek egymással s az ekklezsiaival, illetve vádlóikkal kölcsönösen kibékülnek a püspök előtt. De úgy látszik e békeségben maga a püspök sem bizott, mert már ápril. 11-én Magyar-Zsákodon hozott határozatával mind Gejzát, mind Borost más ekklezsiaiba rendeli el.

Érdekes momentuma volt ezen ülésnek, midőn a templom-kerülők megdorgálására jött a sor. Említve van a jegyzőkönyvben egy Izsák Dániel nevű egyén, a ki fővádó volt Gejza pap ellen is. A szájhagyomány szerint Lázár püspök megidézi Izsák Dánielt, de ez nem jelenik meg. Ekkor a papi székben ülő püspök haragtól szikrázó szemekkel kardjára üt s fenhangon kiáltja: „Mondják meg annak az embernek, ha tüstént előmbe nem terem, hatalmamnál fogva megkötéztetve hozatom ide.“ A kemény szavak használtak; Izsák Dániel megjelent s a székelty jellegző daczczal szól: „Itt vagyok, egy rókáról ugy is csak egy bőrt lehet lehúzni.“ Erre a püspök kemény, de szelidebb szavakkal azt mondja: „Nekem nincs szükségem a rókának bőrére, csakis a szőrére; de azt is, hogy egyenként szedjem ki.“ Izsák Dániel e szavakra megjuhászodott s bevádolt papjával is kibékülvén, a templomot azonnal gyakorolni kezdte.

E püspöki vizsgálat feltűnő részletességgel írja le az ekklezsia-nak minden ingó és ingatlan javait, okleveleit, lélekszámát, valamint a belső emberek minden lehető jövedelmét.²⁾

lásuak, inter Reformatus és Unitarius: azért megkívánnjuk, hogy a mely asszony-embernek Reformatus férje vagyon, az Férfiu tartozzék a Reformatus Papnak egész bérrel és lássa az asszony, mint egyezhet meg a maga Papjával. Ellenben ha a Férfiu Unitarius, tartozzék az is az Unitarius Papnak egész bérrel, lássa az asszony, mint alkuszik meg a maga Papjával. Ezen postulatummal a Sz. Synat kívánta ratihabealni. Et sic: Mindenütt minden Ecclesianak curatorai és Sz. Egyházfiai tartozzanak a szerint a bért administraltatni; ha pedig mind a két részre egész bért akarnának egyenlő akarattal fizetni, szabad lészen s jól is cselekednék.⁴

¹⁾ Másolata Kanyaró F. szivességéből az ekklezsia levéltárában. Eredetijét l. E. K. T. irattára: Protocollon Generalis Visitationis. Anno 1741—1758. pag. 62. 63.

²⁾ L. ekklezsia levéltára. Számadási jkönyv II. kötet.

Utoljára 1839-ben volt püspöki vizsgálat Ravában. Ez év november 20-án érkezik Székely Miklós püspök s Koronka Antal, mint tollvivő. A rovaiak Árkosi Mihály köri esperes vezetése alatt, a mintegy két óra távolságra fekvő Balavásár határán már ünnepiesen fogadják s kísérik nagy lelkesedés mellett Ravába, megújuló ünnepiességek között. E vizsgálat már csak a papilakban tartja üléseit öt napon keresztül. A 15 nagy ív levélre írott jegyzőkönyv, az 1801-iki mintájára vezetve, részletesen felveszen újból mindeneket s az előfordult változásokat.¹⁾

1839-től fogva csak akart lenni, de nem volt püspöki vizsgálat. Néhai Kriza János püspök a 60-as években vizsgálatot tartván ez egyházkörben, Ravát is meg akarta látogatni. De a rendkívül megáradt Kis-Küküllőn nem lehetett átjönni s így ez alkalommal az ünnepies fogadásra előre elkészült ekklézsia méltó bánatára elmaradt.²⁾

TEMPLOM, TORONY, CZINTEREM.

A templom a falunak közepén fekszik. Itt volt a régi is, mely hogy mikor épült, nem lehet tudni. De hogy a katolikusoktól került az unitáriusok birtokába, bizonyítja azon körülmény, hogy midőn 1804-ben elbontják s építik a jelenlegit, előkerült Szt. János képe és a szenteltvíz-tartó edény; miket azonnal beraktak a fundamentumba. A régi templom is kőből volt építve s a számadási jkönyvek szerint 1728-ban javítják. De már 1779-ben annyira romladozott, hogy a vizsgáló szék azonnal való javítását rendeli el, mivel a zsinat tartása 1780-ban Ravába rendeltetett.³⁾ Az 1801-ben tartott püspöki vizsgálat jkönyve szerint e régi templom: „párkányokkal táblákra osztott, különböző festékekkel virágozott mennyezetű, négy nagyobb és egy kisebb ónozott ablakkal.“ Volt benne két festékes, fenyőfából készült chorus. Festékes fenyőfadeszkából készült papi és prédikáló szék; e felett korona, melynek kerületén ilyen felirat: „prédikáljad az ígét. stb.“; belől a közepén ez évszám: „Anno 1720. K. K. M.“ A prédikáló szék egyik oldalán: „Uram! ki hitt a mü prédikállásunknak. Isai. L. III.“ A másik oldalán: „Ex verbo, ex exemplo.“

Az 1779-ben történt javítás után sem birja sokáig a dicsőséget a régi templom; 1804-ben elbontják és egészen újat építenek szintén kőből, cserép fedéllel Koncz Márton papsága s Izsák Zsigmond kurátorsága alatt. Belekerül mintegy 3000 mfrtba, nem számítva a székér és gyalog napszámokat, valamint az ekklézsia erdőiből felhasznált faanyagot. 1812-ben megcsinosítják kívül és belől, hogy az ez évben itt tartott zsinatot méltóképp fogadhassák. E zsinaton választják püs-

¹⁾ L. Számadási jkönyv. III. köt.

²⁾ Árkosi Dénes nyug. esperes s ravai pap elbeszélése szerint.

³⁾ L. Számadási jk. II. köt. A templomot ki is javítják; de úgy látszik nem találják elég alkalmasnak, mert a zsinatot Alsó-Boldogasszonyfalván tartják meg.

pöknek Körmöczi Jánost, főjegyzőnek Füzi Jánost s főgondnok, választás is levén, Koncz Márton feljegyzése szerint: „feles számmal gyűlt egybe a consistorok.“ 1817-ben Kecskés István curator két kart állított kőlabakon, melyek egyikén ma is megvan a jelzett évszám. 1818-ban orgonát vesznek 200 Rfrt s 35 köből búzáért. 1830-ban díszes koronát emelnek a szószék fölé a régi kijavitása és díszítésével 170 Rfrtért, melynek belső kerületén e felírás van: „Isten dicsőségére készíttette a Ravai Unitaria Ekklezsia Tiszt. Koncz Márton úr papságában és Idősb Kecskés István curátorságában. 1830.“ 1832-ben a mennyezet omlással fenyeget, a mit kijavíttatnak 400 mfrttal s ekkor teszik a mennyezet közepére e felírást: „Az egy Isten tiszteletére épült 1805-ben, újíttatott 1833.“ De úgy látszik, e javítás, ha költséges volt is nem tartós; mert már 1850-ben a mennyezet leszakad s újat készíttetnek 800 mfrttal. 1853-ban eladják az orgonát a magyar-zsákodi ekklezsiának 246 mfrtért, s vesznek egy új 8 változatu orgonát 2515 mfrtért. S ugyanez évben 3 új ablakot s még egy ajtót nyíttatnak 500 mfrttal. 1884-ben a vadviz levezetésére alagsövezik; kemény deszkákkal újból padimentumozzák s a székeket megfestetik 300 o. ért. frt költséggel.

Ez a jelenlegi díszes templom. — Belvilágának hossza 11 öl, szélessége 7 öl, magassága 3¹/₂ öl. Elfér benne mintegy 500 személy.

A torony az 1839-ben tartott püspöki vizsgálat jegyzőkönyve szerint „emlékezetet meghaladó idő előtt építtetett.“ Azonban a Vár-aljai István köri esperes által készíttetett s az eklézsiák minden ingó és ingatlan javait leíró könyvben¹⁾ ez áll: „egy igen szép magas kő Torony, melyet épített a ravai ekklezsia 1723-ik esztendőben.“ Valószínűleg valami irás volt a tornyon még 1773-ban. Az alj stylje csakugyan az egyes szomszéd községek nagyon régi tornyaihoz hasonlít, s lehet, hogy az alj maga nagyon régi s 1723-ban ennek megtartásával emelnek újat reá. De az is meglehet, hogy az említett

¹⁾ L. ekkla. levéltára. Igen becses és érdekes könyv. Készült 1773-ban „Matrix seu Inventarium Bonorum Universorum“ stb. czimlappal. A czimlap húsz sora elmondja, hogy 1773. ápril 17-én Medeséren a papi ház elégett s az ott lakó esperes keze alatt levő minden hivatalos irások megsemmisültek. S ez okból készítik a jelzett év nov. és decz. hónapjaiban tartott visitatio alkalmával e „Matrixot“, a mely tartalmazza a Keresztur-köri eklézsiák minden néven nevezhető ingó és ingatlan javainak részletes leírását. Így a többi közt az akkor még fennálló, de ma már elenyészett Sárpataki eklézsiáét, s az azóta elfoglalt bordosi templomot stb. A végén pedig az adminisztrációra vonatkozó nevezetesebb zsinati végzések másolatai vannak. E Matrix 91. lapján a medeséri felvételnél ez áll, a mi a czimlapon irtakat is bővebben magyarázza meg, „Mivel az ezen 1773-ik Esztendőben Szt.-György havának 18-ik napjára virradólag a Papság házában tűz gyúladván, a Parochián levő minden egyéb épületekkel edgyütt az Ecclesia Ládája is benne való pénzzel s egyéb Sz. Edényekkel eszközökkel edgyütt porrá, hamuvá lettek; benn ége ottan az Esperest néhai Tisztlt. Ujszékelí Buzogány Sámuel uram, kinek testéből csak egy darabocská faláltatott az hamuba minden emberi forma nélkül“ stb. L. ekkla. levéltár. Ez igen becses könyvet az egyházi felsőbbség be kellene kérje — ne hogy idővel megsemmisüljön.

inventarium szerint 1723-ban újra építik egészen s mintául valamely régi, vagy éppen az azelőtt lehetett tornyot választják. 1804-ben a templom építése alkalmával a tornyot is magasítják, új fedélzetet kap, s tetejére az eddigi gomb helyett — a mi unitárius tornyoknál ritkaság — egy forgó pléh kakast tesznek, a mi jelenben is megvan.

Harang az említett „Matrix“ szerint 1773-ban kettő van. A nagyobbikon ilyen felirat: „Renovata in usum Ecclesiae Ravennensis Pastore existente Aenea Dersi Curatore Stephano Ketskés. Anno 1718.“ A kisebbiken ez: „Verbum. Domini. Manet. in. Aeternum. Anno. 1718.“ Ez utóbbi helyett 1807-ben öntet egy nagyobb harangot, mi a régi ráadásával 650 mfrtba kerül. Rajta e felírás: „Öntette a Ravai Unitária ekklezsia maga költségén T. Koncz Márton papságában N. Izsák Zsigmond curátorságában 1807. Isten dicsőségére Medgyesi Grósz János által.“ A más kisebb, azelőtt nagyobb 1813-ban elhasadt s egy új öntetik 270 mfrttal ilyen felirattal: „Isten dicsőségére öntette a ravai unitária ekklezsia T. Koncz Márton papságában nagyobb Kecskés István curator-ságában A. 1813. Segesvári harangöntő Baumgartner János által.“ És így 1813-ban három harang van, két jó és egy hasadt. 1838-ban órát csináltak a toronyba 658 mfrttal. 1848-ban a hasadt harangot felsőbb rendeletre ágyanyagul adják. 1862-ben kicserélik az egyik harangot s öntetik a jelenlegi nagy 543 fontost, a mi a régi ráadásával belekerült 536 osztr. ért. frtba. Felirata: „Öntette a ravai unitária ekklezsia 1862.“ A következő évben önteti a mai kisebb 383 fontost, a régi ráadásával 372 o. é. frtért. Felirata: „Öntette a ravai unitaria ekklezsia 1863.“ E két szépen összhangzó harang szava gyűjti ma is egybe a búzgó liveket, isten házába imádkozni.

Czinterme 1808-ig a jkönyvek szerint „cserefa sasokba, bükk és cserefa deszkákból van zszindely fedéllel.“ 1808-ban Kecskés István curator búzgólkodására újat építenek kőből, cserép fedéllel. Ez a ma is fennálló szilárd kőkerítés négyszögben építve, mely két felől utcától, két felől pedig a papi telektől választja el, az elég szép, tágas czintermet.

PAPI, MESTERI TELEK ÉS ISKOLA.

A papi telek tőszomszédja a templomnak s átjárás is köztelen a lakház mellett van a czinterembe. E telek a mult százévben nagyon kicsiny és szűk volt; egy végtében építve ház, csűr, istálló a jkönyvek szerint. 1801-ben megveszik tágasítás végett a szomszéd belsőségét. 1806-ban új mesteri telket szereznek s a régít szintén a papi telekhez csatolják s lassanként még három szomszédos telekkel nagyítják. Ugy, hogy a jelenlegi papi telek öt telekből alakult. Terjedelme mintegy 1200 □ öl, kemény kőkerttel kerítve.

A papi lak 1792-ig milyen lehetett, a jkönyvekből nem lehet

kivenni. 1792-ben Kisgyörgy Ferencz papsága idejében építnek új házat fából, cserép fedéllel. De ezt már 1834-ben Árkosi Dénes papsága idejében elbontják s Kecskés István curator buzgólkodása folytán az akkori kor igényeinek megfelelő diszes kőházat építnek cserépfedéllel 1400 m. frt. költséggel. E háznak egyik fele, valószínűleg a vizenyős természetű talajban nem elég óvatosan rakott fundamentum következtében, meghasad, omlással fenyeget s a körüli vizsgáló szék jkönyve szerint közbiztonságilag is veszélyes. Ez okból 1888-ban elbontják s a régi pincze és e felett levő kevés kőfal meghagyásával újat építnek, czélszerű beosztással, diszes berendezéssel, a mi mindennemű költségekkel együtt 1000 o. ért. forintba került.

Van a papi telken, ezen kívül, meglehetősen jó karban csűr, istálló, gabonás, törökbuza-kas, sertésól, mind cserépfedéllel; iható vizű kut, káposztás-, veteményes-, virágos kert; elő-, gazdasági-, csűrös udvar, egymástól korlátokkal elválasztva, melyek együttvéve egyik legkényelmesebb papi belsőséget teszik.

Mesteri telek 1806-ig, a papi telek jelenlegi veteményes kertje volt. 1806-ban szerzik a mai mesteri telek egy részét, melyhez a későbbi időben még két szomszéd belsőséget vesznek. S ma. a régen három belsőségből állt mesteri telek mintegy 1000 □ öl terület. E telken az első mesteri lakot 1806-ban építik. Két szobából álló lakás, melynek egyike iskola. De már 1839-ben elbontják e házat, s építik a jelenlegi kemény kőépületet cserépfedéllel 1200 m. frtéért. Ez új háznak is egyik nagy szobája tanteremnek használtatott 1880-ig, a mikor külön iskolaépületet emelnek. A mesteri telek nagy részét is kőkerítés veszi körül — s szintén kényelmesen van ellátva a szükséges gazdasági épületekkel.

Meg kell emlékezni e helyen a melléképületekre való tekintetből, azon borzasztó tűzvészről, mely a jegyzőkönyvek szerint 1846 tavaszán csaknem az egész községet elpusztította. Különös isteni gondviselésből a templom, papi és mesteri ház megmaradt. S habár a papi ház ablakán is bekapott a tűz, mégis sikerült nagyobb romlás nélkül megmenteni az épületet. De egyéb épületek mind a papi, mind a mesteri telken hamuvá égtek. Az épületek nagy szerencsére, biztosítva voltak s kárpótlásul 709 m. frtot kapott az eklézsia s még azon évben felépítik a csürt úgy a papi, mint a mesteri telken. A község is kiépüli a dúló tűzvész pusztításait s szabályosan épülve szebb és csinosabb lesz, mint volt. Minden házat, sőt még a gazdasági épületek nagy részét is cseréppel fedik, hogy könnyebben ellenállhasson egy esetleg támadható szerencsétlenség alkalmával a dühöngő elemnek. S ma már alig van egy néhány épület az egész községben, mely szalma vagy deszkával és nem cseréppel volna fedve.

Iskolája, mint megjegyzém, 1880-ig a mesteri lak egyik szobája volt; de ez lassanként a tankötelesek szaporodásával szűknek bizonyult. E szükségtől indítatva, az eklézsia 1880-ban a mesteri telken, egy igen szép és diszes iskolát épített kőből, cserépfedéllel. Beosztása egy nagy tanterem és egy kisebb tanszer-szoba; czélszerűen berendezve, minden szükségességekkel a kor igényei és a tör-

vény kívánalmainak megfelelőleg. Ez iskola büszkesége az ekklézsiának, igaz, hogy felépítésével csak a pénzkiadás 1400 frtot tett.

A ravai iskola osztatlan népiskola hat osztálylyal s a közoktatási törvények megtartásával foly benne a tanítás. — Megjegyzést érdemel, hogy az iskola összes kiadásait az ekklézsia pénztára fedezi. Ez látja el a tanköteleseket minden szükséges taneszközzel, sőt még a tandíjat is fizeti. Így a szülőket semmi sem kötelezi egyéb, csak is gyermekeiknek iskolába küldése.


(Folytatása következik.)

VÉGH MIHÁLY.

XLIII. ZSOLTÁR.

Dallam: Dicsőítünk és tisztelünk
Örök Isten tégedet.
(Unitárius Éneskönyv.)

Istenem ítélj meg engem!
És oltalmazd ügyemet:
A gonosz hozzám ne férjen,
Álnok és hamis kitérjen,
Látva szent védelmedet.

Csak te vagy én erős várom!
Mért hát bánat szivemen? ..
Mért a kétség, hogy elhagytál? 
Ellenségem háborgat tán,
— De oltalmad van velem! ...

Oh bocsásd ki és ragyogtasd
Igazságod sugarát,
Hadd vezessen, mint vezérfény
Szentséged hegyén keresvén
Hitem igaz templomát ...

Hogy bémenjek hajlékodba,
Hozzád erős Istenem! ..
Kinél bizton feltalálom --
Örömöm és vigasztalásom,
Ha bánat van szivemen.

Hogy dicsérjem élő hittel
Szent örömben nagy neved;
Vigasztalásban hadd hirdessem,
Hogy: Te vagy az én Istenem,
Ki oltalmaz engemet! ..